

Peace Education in Action Lopend Vuurtje
geeft mij mijn passie
voor het onderwijs terug!

Praktijkonderzoek

‘Lopend Vuurtje. Vrede begint bij jezelf en geef je door’

Uitgevoerd door Anke van Keulen, Bureau MUTANT, 2017

www.mutant.nl

peace
education
in Action

INHOUDSOPGAVE

INTRODUCTIE

1. De vraag

2. Aanpak

3. Wat leren we uit literatuur en onderzoek?

3.1. Wat is vredesonderwijs?

- 3.1.1. Vredesonderwijs en sociaal emotionele competenties
- 3.1.2. Vredesonderwijs en een veilig schoolklimaat
- 3.1.3. Vredesonderwijs en democratisch burgerschapsvorming
- 3.1.4. Vredesonderwijs en morele ontwikkeling
(religie, levens beschouwing, zedenleer)
- 3.1.5. Vredesonderwijs en kinderen in stressvolle situaties en vluchtelingkinderen
- 3.1.6. Vredesonderwijs en maatschappelijke thema's

3.2. Lopend Vuurtje- Vrede begint bij jezelf

- 3.2.1. Visie – Verlangen naar vrede
- 3.2.2. Vrede in de wereld, vrede in je omgeving, vrede in jezelf
- 3.2.3. Wat is de vraag van de scholen?
- 3.2.4. Aansluiting bij wat de school al doet

4. Wat vinden leerkrachten? Resultaten van de interviews

- 4.1. Algemeen vredesonderwijs
- 4.2. Aansluiting onderwijsdoelen
- 4.3. Gebruik van Lopend Vuurtje: didactiek; onderdelen
pakket; planning
- 4.4. Wat vinden kinderen?
- 4.5. Implementatie en borging

5. Samenvatting, conclusies, aanbevelingen

Bijlagen

Vragenlijst interviews
Voorbeeld digitaal werkblad bij wereldvredesmakers
Literatuurlijst

INTRODUCTIE

“Voor wie hart heeft voor het onderwijs.”

Leerkrachten die het educatieve programma over vrede ‘Lopend Vuurtje’ gebruiken, willen kinderen vaardigheden meegeven die betekenisvol zijn en die hun vredige en democratische houding bevorderen: zij hebben hart voor het onderwijs.

‘Lopend Vuurtje’ bevat inspirerende lessuggesties en ondersteunt basisschoolleerkrachten van de groepen 5 t/m 8 om deze houding en vaardigheden van kinderen te bevorderen. Vele scholen in Nederland en België werken met Lopend Vuurtje. Het materiaal is vertaald in het Engels; aan een vertaling in onder andere Spaans, Frans en Russisch wordt gewerkt.

De recente komst van vluchtelingkinderen heeft de vraag naar ‘Lopend Vuurtje’ doen toenemen. Dit was voor de samenstellers mede reden om een praktijkonderzoek in te stellen, met als doel de vorderingen van Lopend Vuurtje inzichtelijk te maken en het materiaal zo nodig te verbeteren.

Daarnaast bestond vanuit het onderwijsveld de behoefte aan een educatieve onderbouwing met als doel een goede aansluiting op de kerndoelen in het basisonderwijs.

De stichting World Peace Flame die Lopend Vuurtje initieerde en uitgeeft, heeft Bureau MUTANT gevraagd het praktijkonderzoek uit te voeren. Dit onderzoek kan een verdere impuls geven aan de invulling van vredesonderwijs in het basisonderwijs en het kan leerkrachten ondersteunen in het gebruik van ‘Lopend Vuurtje’. Het onderzoek resulteert in aanvullende handreikingen voor leerkrachten en in handreikingen voor implementatie.

Dit onderzoeksverslag geeft de resultaten weer van literatuuronderzoek: wat is de relatie die ‘Lopend Vuurtje’ heeft met kerndoelen in het basisonderwijs zoals: het leren van sociaal- emotionele competenties, burgerschapsvorming en morele/ religieuze vorming. Daarnaast is er aandacht voor de relatie met kinderen in stressvolle situaties.

Daarna volgen de resultaten van de interviews met leerkrachten. Tenslotte volgen aanbevelingen ter verbetering van het pakket en ter versterking van de implementatie en borging.

1. DE VRAAG
2. AANPAK
3. WAT LEREN WIJ UIT LITERATUUR EN ONDERZOEK?
- 3.1 WAT IS VREDESONDERWIJS?

1. DE VRAAG

Om zicht te krijgen op de vorderingen van het werken met dit pakket heeft Bureau MUTANT een praktijkonderzoek uitgevoerd dat antwoord wil geven op de volgende vragen:

- Hoe past vredesonderwijs in het reguliere onderwijs? Welke interventies en activiteiten hanteren leerkrachten om vrede in de groep en de school te bevorderen? En hoe maken zij daarbij gebruik van 'Lopend Vuurtje'?
- Wat vinden leerkrachten werkzaam bij gebruik van 'Lopend Vuurtje'?
- Welke reacties observeren zij bij kinderen in hun groep? Wat merken de kinderen op?
- Sluit 'Lopend vuurtje' aan bij het reguliere onderwijs? Zo ja hoe? Zo nee, welke veranderingen zijn wenselijk in het lespakket?
- Hoe vindt implementatie en borging plaats?

2. AANPAK

Het praktijkonderzoek bestaat uit:

- een analyse van literatuur en praktijkdocumenten over vredesonderwijs en daaraan gerelateerde domeinen in het regulier onderwijs, zoals sociaal emotionele competenties, burgerschapsvorming, morele en religieuze opvoeding, een veilig schoolklimaat;
- een kwalitatief onderzoek naar de ervaringen met 'Lopend Vuurtje'. Er zijn 10 semigestructureerde interviews gehouden met leerkrachten van 10 scholen. De interviews werden telefonisch of ter plaatse afgenomen, ook is er geobserveerd in de klas. Tijdens de interviews hebben de leerkrachten feedback en tips ontvangen bij het gebruik van de lessuggesties. De resultaten van het onderzoek zullen worden verwerkt in 'Lopend Vuurtje' en worden gepubliceerd in een relevant onderwijsvakblad.

3. WAT LEREN WIJ UIT LITERATUUR EN ONDERZOEK?

3.1. WAT IS VREDESONDERWIJS?

Een quick scan van de literatuur levert de conclusies op dat vredesonderwijs vanuit vele invalshoeken kan worden opgezet:

- Van uit historische en actuele wereldconflicten – hierbij gaat het om kennisoverdracht (geschiedenis, actuele politiek) en om bewustwording van de gevolgen van gewapend conflict (bijvoorbeeld door bezoek aan musea of aan voormalige oorlogsgebieden, door contact met vluchtelingen) (www.stichtingvredesonderwijs.nl).
- Van uit belangrijke personen zoals Gandhi of Mandela, hierbij leren kinderen zich identificeren met wereldvredestmakers;
- Van uit het bestrijden van discriminatie en het stimuleren van ontmoeting met als doel het bevorderen van respect, samenwerking en sociale betrokkenheid (www.dreamweb.nu).
Hiertoe wordt uitwisseling tussen scholen bevorderd, zoals tussen scholen in de stad en op het platteland, of tussen scholen in Nederland en Syrië ;
- Van uit vredesinstellingen zoals de Verenigde Naties. www.nvvn.nl.

De definitie die de Verenigde Naties hanteren voor vredesonderwijs, wordt in dit onderzoek overgenomen: vredesonderwijs beoogt jonge mensen te leren dat vrede geen automatisme is, maar dat actief moet worden geïnvesteerd in het bereiken en het behoud van vrede. “Vrede is een werkwoord” is daarom een veelgebruikte uitspraak. Bovendien is vrede veel meer dan de afwezigheid van oorlog: vrede is gericht op **een cultuur van geweldloosheid en veiligheid**. Zo is ook veiligheid meer dan de afwezigheid van angst en bedreiging. In een cultuur van veiligheid is er geborgenheid, acceptatie en rust. “*Peace is not self-evident. We need continual peace research and peace education, over and over again.*” Ook David van Reybroeck betoogt in zijn boek ‘Vrede kun je leren’¹ dat vrede niet uit de lucht komt vallen. Volgens Van Reybroeck is vrede een levensstijl waarvoor we ons dagelijks moeten inzetten. En hij vraagt zich af waarom we in opvoeding en onderwijs wel aandacht aan lichamelijke gezondheid (sport, voeding) besteden en niet aan het verbeteren van onze geestelijke gezondheid. Werken aan vrede is niet alleen heilzaam voor de geestelijke gezondheid van het individu, het is ook nuttig voor de gezondheid van de samenleving.

Als vrede een cultuur is van geweldloosheid en veiligheid dan is het van belang zo’n cultuur te creëren, te stimuleren en te onderhouden. Voor opvoeding en onderwijs betekent dat dat kinderen een geweldloze en op veiligheid gerichte houding moeten verwerven.

De term ‘vrede’ komt niet voor in de kerndoelen (zie kader) van het basisonderwijs. Toch hebben veel mensen intuïtief wel het idee dat het reguliere onderwijs ook vredesonderwijs biedt. Er zijn diverse relaties te leggen tussen de doelen van het vredesonderwijs en de competenties die in de kerndoelen van het basisonderwijs omschreven zijn. De kerndoelen van het primair onderwijs verplichten scholen om aandacht te besteden aan de lichamelijke en psychische gezondheid van leerlingen. Er wordt van scholen verwacht dat zij leerlingen voorbereiden op een zelfstandig bestaan in de maatschappij. Dit betekent dat scholen naast het aanleren van basisvaardigheden als taal en rekenen, ook aandacht moeten besteden aan thema’s, zoals Oriëntatie op jezelf en de wereld. Daarbij hoort leren omgaan met jezelf en anderen, problemen oplossen en betekenis geven aan het bestaan.

¹ Van Reybroeck, D. & T. D’Ansembourg (2017). Vrede kun je leren. Amsterdam: De Bezige Bij.

Kerdoelen basisonderwijs

Onderwijs heeft drie belangrijke functies: het draagt bij aan de persoonlijke ontwikkeling van kinderen, het zorgt voor overdracht van maatschappelijke en culturele verworvenheden en het rust kinderen toe voor participatie in de samenleving. De belangrijkste dingen die kinderen moeten leren om actief deel te nemen aan de samenleving, staan vastgelegd in de zogenaamde kerndoelen. Scholen mogen zelf bepalen hoe de kerndoelen binnen bereik komen.

Het kerndoel dat het dichtst bij de doelen van vredesonderwijs ligt is het Kerndoel: **Oriëntatie op jezelf en de wereld**. Karakteristiek: In dit leergebied oriënteren leerlingen zich op zichzelf, op hoe mensen met elkaar omgaan, hoe ze problemen oplossen en hoe ze zin en betekenis geven aan hun bestaan. Leerlingen oriënteren zich ook op de wereld, dichtbij, veraf, toen en nu en maken daarbij gebruik van cultureel erfgoed. Kinderen vervullen nu en straks taken en rollen, waarop ze via onderwijs worden voorbereid. Het gaat om rollen als consument, als verkeersdeelnemer en als burger in een democratische rechtstaat. Kennis over en inzicht in belangrijke waarden en normen en weten hoe daarnaar te handelen, zijn voorwaarden voor samenleven. Respect en tolerantie zijn er verschijningsvormen van.

Uit: Kerndoelen Basisonderwijs (SLO, Ministerie van Onderwijs, Den Haag, 2006)

Vanuit de definitie dat vredesonderwijs een cultuur van geweldloosheid en veiligheid moet bevorderen, verkennen we de volgende onderwijsdomeinen:

- sociaal emotionele competenties
- een veilig schoolklimaat
- democratisch burgerschapsvorming
- morele ontwikkeling (religie, levensbeschouwing, zedenleer)
- kinderen in stressvolle situaties en vluchtelingkinderen
- maatschappelijke thema's in de klas

3.1.1. VREDESONDERWIJS EN SOCIAAL EMOTIONELE COMPETENTIES

Volgens de kerndoelen zijn basisscholen verplicht aandacht te schenken aan vijf sociaal-emotionele competenties met als doel:

- een toename van sociale en emotionele competenties van de leerlingen
- een prettiger en veiliger schoolklimaat
- minder emotionele of gedragsproblemen en verbetering van leerresultaten. (www.schoolaanzet.nl)

In Tabel 1 worden deze competenties beschreven:

Tabel 1: Beoogde sociaal emotionele competenties volgens onderwijsrichtlijnen A (www.schoolaanzet.nl).²

	Competentie	Omschrijving
Ik - competenties	Besef van jezelf	Kennis hebben van je gevoelens en gedachten en weten hoe die twee je gedrag bepalen.
	Zelfmanagement	Gecontroleerd omgaan met (heftige) emoties in diverse situaties.
Jij - competenties	Besef van de ander	Begrijpen hoe de ander denkt en voelt en je eigen gedrag daarop afstemmen.
	Relaties met anderen	Gedrag dat je laat zien in contact met anderen.
Wij - competenties	Keuzes maken	Keuzes maken die goed zijn voor jezelf en de ander.

In veel programma's van vredesonderwijs staat het bevorderen van deze sociaal-emotionele competenties centraal, zoals bijvoorbeeld in het programma van de Vreedzame school (www.vreedzameschool.nl). Hierdoor ontstaat in de klas meer samenwerking, meer ontmoeting en vriendschap en meer begrip voor elkaar.

² Kwaliteitskaart School aan zet. Kees van Overveld. www.schoolaanzet.nl; Looman, B., M. de Jager, en B. Tuk 2013) Sociaal emotionele ontwikkeling in het primair onderwijs. Een doorlopende integrale aanpak. Utrecht: Pharos, Trimbos Instituut.

3.1.2. VREDESONDERWIJS EN EEN VEILIG SCHOOLKLIMAAT

Een goed pedagogisch klimaat in de groep/klas staat of valt met het zorgen voor veiligheid. Een kind durft pas relaties aan te gaan als het zich veilig voelt en weet: ik mag er zijn en ik hoor erbij. Dan kan een kind ook openstaan voor ontwikkelen en leren.³ Een veilig pedagogisch klimaat gaat in op vragen als: hoe willen we met elkaar omgaan? Welke regels hanteren we daarbij en hoe leven we die na? Welke feesten vieren we samen? Hoe vormen we een gemeenschap?

Het creëren van een veilig klimaat vraagt van de leerkracht aandacht te schenken aan:

Gevoel erbij te horen: Kinderen die veilig gehecht zijn aan hun ouders, hebben een positief gevoel over hun ouders en familie. Ook een veilige groep geeft een kind het gevoel erbij te horen. Het wij- gevoel heeft een positieve betekenis en geeft houvast. Tegelijkertijd kan een negatief wij-zij-gevoel ontstaan waarbij andere groepen systematisch worden buitengesloten en een basis voor pestgedrag ontstaat. Er ontstaat een probleem als een kind systematisch wordt buitengesloten en alsmaar de boodschap krijgt: jij hoort niet bij ons. Dit maakt iedereen kwetsbaar die afwijkt van wat maatschappelijk geaccepteerd is en van wat de meerderheid vindt.

Pesten en gepest worden: Op bijna alle scholen wordt gepest. Veel kinderen die pesten, worden zelf ook weleens gepest. Kinderen die dikwijls gepest worden, hebben vaker last van hoofdpijn, slaapproblemen, buikpijn, bedplassen, vermoeidheid en depressie dan kinderen die zelden worden gepest.⁴ Veel kinderen vertellen niet aan hun ouders of leerkrachten dat ze gepest worden en al helemaal niet dat ze zelf pesten.

Antipestbeleid: Voor het onderwijs zijn enkele succesvolle antipestprogramma's ontwikkeld.⁵ De belangrijkste succesfactoren zijn: dat de aanpak gedragen wordt door de hele organisatie; dat de leerkrachten aan een positieve sfeer in de groepen werken; dat er met de kinderen duidelijke afspraken worden gemaakt en dat de kinderen actief bij het maken van die afspraken worden betrokken; dat de ouders goed worden geïnformeerd over dit beleid en actief worden betrokken bij het zoeken naar oplossingen als er problemen zijn tussen de kinderen; dat kinderen sociale vaardigheden leren om constructief om te gaan met conflicten, te bemiddelen en te verzoenen; dat individuele kinderen die veel pesten of gepest worden, individuele hulp krijgen.

Programma's voor vredesonderwijs die aandacht schenken aan een veilig schoolklimaat werken tevens aan het voorkomen van pestgedrag.

³ Van Keulen, A. en E. Singer. (2012). Samen Verschillend. Pedagogisch kader diversiteit in kindercentra 0- 13 jaar. Amsterdam: Reed Business. Van Keulen, A. (2014). Pedagogisch kader voor professionele netwerken in onderwijs en kinderopvang. Amsterdam: SWP.

⁴ Stassen Berger 2007, Zeijl e.a. 2005

⁵ zie www.nji.nl/pesten

3.1.3. VREDESONDERWIJS EN DEMOCRATISCH BURGERSCHAPSVORMING

Burgerschapsvorming in het basisonderwijs gaat over wat kinderen nodig hebben om als burger in deze samenleving te kunnen meedoen. Democratie is een manier van samenleven, van vreedzaam samenleven. Maar de democratie is kwetsbaar als deze niet door elke nieuwe generatie vormgegeven wordt.

Nederlandse scholen voor primair en voortgezet onderwijs zijn sinds 1 februari 2006 wettelijk verplicht om actief burgerschap en sociale integratie te bevorderen (Wet op het primair onderwijs).⁶ De regeling hierover heet 'Bevordering actief burgerschap en sociale integratie'. De begrippen zijn uitgelegd als respectievelijk 'de bereidheid en het vermogen deel uit te maken van de gemeenschap en daar een actieve bijdrage aan te leveren' en 'sociale participatie, deelname aan de maatschappij en haar instituties'.

Zoals John Dewey, de vader van opvoeding tot een democratische gezindheid, al zei: 'Democrats are made, not born'. Burgerschap in een democratie betekent deel uitmaken van een collectief waar besluiten niet alleen worden genomen in het belang van het individu, maar in het belang van het collectief als geheel, in het algemeen belang.⁷

Op school en thuis moeten kinderen kunnen oefenen in de democratische praktijk.⁸ Daar kunnen ze empathie leren, leren anderen te helpen, leren omgaan met minderheden en diversiteit (etnisch, religieus, seksueel), leren zonder geweld conflicten op te lossen en kritisch te denken.

Om burgerschapsvorming te operationaliseren worden in diverse programma's⁹ de volgende pedagogische thema's gekozen: samen participeren, samen verantwoordelijkheid dragen voor de gemeenschap, samen conflicten oplossen, en samen omgaan met diversiteit. Kinderparticipatie loopt als een rode draad door deze vier thema's heen. Burgerschapsvorming en vredesonderwijs hebben veel raakvlakken en lopen vaak in elkaar over.

In Tabel 2 zijn de pedagogische thema's nader omschreven.

⁶ Wet op Primair onderwijs, artikel 8 lid 3' Bron <https://nl.wikipedia.org/wiki/Burgerschap>, geconsulteerd 16-05-2016

⁷ Winter, M. de (2011). Verbeter de wereld, begin bij de opvoeding,. Vanachter de voordeur naar democratie en verbinding. Amsterdam: SWP.

⁸ Keulen, A. van (2013). Jonge burgers. Kindercentra als democratische oefenplaats. Amsterdam: SWP. Pauw, L. (2013). Onderwijs en burgerschap: wat vermag de basisschool? Utrecht: Universiteit Utrecht.

⁹ Zie www.vreedzameschool.nl; www.samengoedvoorlater.nl; Denk groot doe klein (A. van Keulen, 2013)

Tabel 2 Democratisch werken met vier pedagogische thema's (Van Keulen, 2013)

'Samen .....meedoen staat voor gezamenlijke besluitvorming en participatie, een mening hebben, je verplaatsen in mening ander, compromissen sluiten, respect voor minderheid, kritisch denken. Met samen participeren en besluiten wordt het hart van het programma voor democratische burgerschapsvorming vormgegeven.

'Samen .....verantwoordelijk voor de gemeenschap staat voor verantwoordelijkheid voor elkaar, zorgzaam zijn, behulpzaamheid, initiatief nemen, participatie, samenwerken. Gewerkt wordt aan het bevorderen van gemeenschapszin, elkaar beter leren kennen, een positief sociaal klimaat, samen afspraken maken over de omgang met elkaar, het bedenken van gemeenschapstaken en verantwoordelijkheden door en voor de kinderen.

'Samen .....conflicten oplossen staat voor onderhandelen, van perspectief wisselen, omgaan met boosheid. Kinderen leren om op een constructieve manier met conflicten om te gaan, en ze worden in staat gesteld om zelfstandig, zonder hulp van volwassenen, een conflict op te lossen.

'Samen .....omgaan met diversiteit staat voor respect voor andere culturen, levensbeschouwingen, religies, vrijheid van meningsuiting. Het gaat om overeenkomsten en verschillen in de groep, in de familie, en in het kindercentrum.

Vredesonderwijs is gericht op een cultuur van geweldloosheid en veiligheid. Ook op de vier genoemde thema's van burgerschapsvorming hebben vredesonderwijs en burgerschapsvorming veel raakvlakken en lopen vaak in elkaar over.

3.1.4. VREDESONDERWIJS EN MORELE OPVOEDING (RELIGIE, LEVENSBESCHOUWING, ZEDENLEER, SPIRITUELE VORMING)

Vredesonderwijs heeft duidelijk een morele component, met als doel de morele bewustwording en morele houding van kinderen te ontwikkelen, een houding die vreedzaam samenleven bevordert. Morele opvoeding heeft ook een duidelijke link met levensbeschouwelijk en religieus onderwijs.

Morele opvoeding heeft als risico dat bevlogen volwassenen kinderen instrueren en voorschrijven wat zij goed achten zonder de stem van kinderen erbij te betrekken. In het huidige onderwijs – dus ook bij morele thema's – wordt het belangrijk gevonden dat kinderen zich morele waarden persoonlijk toeëigenen.

Dit vraagt van leerkrachten dat zij kinderen uitdagen tot dialoog, tot persoonlijk en gezamenlijk onderzoek, tot eigen interpretaties! Kortom dat zij een nieuwsgierige en ontdekkende houding stimuleren.¹⁰

Het persoonlijk toeëigenen van morele waarden is een belangrijk onderdeel van morele opvoeding; morele waarden werken niet als ze louter worden opgelegd of voorgeschreven. Basisschoolleerlingen kunnen betekenis en zin ontdekken in morele en religieuze verhalen. Als zij die verhalen samen onderzoeken en verbinden met hun eigen belevingswereld dan kunnen zij er zin aan ontdekken voor hun leven.

3.1.5. VREDESONDERWIJS EN KINDEREN IN STRESSVOLLE SITUATIES, VLUCHTELINGKINDEREN

Kinderen kunnen in stressvolle situaties komen bijvoorbeeld bij scheiding van hun ouders, bij het overlijden van een ouder, bij spanningen in het gezin, bij mishandeling.¹¹ Voor deze kinderen is naar school gaan vaak een uitkomst, ze zijn even weg uit de stressvolle gezinsomgeving. Een groep die speciale aandacht vraagt zijn vluchtelingkinderen.

Vluchtelingkinderen hebben stressvolle situaties meegemaakt die invloed hebben op alle ontwikkelingsgebieden van het kind. Kinderen kunnen te maken hebben gehad met schokkende ervaringen zoals bombardementen, verlies van (groot)ouders of andere familieleden, het verlaten van huis en haard én school. Veel kinderen zijn getuige geweest van geweld; dit kan gebeurd zijn in het land van herkomst of onderweg tijdens de vlucht. Bij het opbouwen van een nieuw bestaan worden gezinnen geconfronteerd met nieuwe taken en uitdagingen: omgaan met scheiding en verlies, herinnering aan traumatische ervaringen, onzekerheid over heden en toekomst, spanning in een nieuwe omgeving die niet altijd openstaat voor de komst van vluchtelingen, financiële problemen en aanpassing aan nieuwe cultuur. Reacties van kinderen kunnen zijn¹²:

- Jonge kinderen: verlatingsangst, rusteloosheid, extreme angst;
- Schoolkinderen: machteloosheid, schuldgevoel, terugval in ontwikkeling, leermoeilijkheden;
- Adolescenten: antisociaal gedrag, zich terugtrekken, seks, drugs, alcohol.¹³

¹⁰ Berg, B, van den (2014). Speelruimte voor dialoog en verbeelding. Basisschoolleerlingen maken kennis met religieuze verhalen. Gorinchem: Narratio.

¹¹ Van Keulen, A. en E. Singer. (2012). Samen Verschillend. Pedagogisch kader diversiteit in kindercentra 0- 13 jaar. Amsterdam: Reed Business.

¹² Macksoud, M. (1993). Kinderen met oorlogservaringen. Handreiking voor leerkrachten en ouders. New York, Unicef,.

¹³ Chebab, M. (2016). Providing education opportunities for Syria's refugees. In: Early Childhood matters p 86-89. The Hague: Bernard van Leer Foundation.

Ook: hyper alertheid, zich terugtrekken om de ouders te ontzien, hoofdpijn, nachtmerries, bedplassen, agressie kunnen indicatoren zijn voor verstoorde balans. In zulke stressvolle omstandigheden is het versterken van veerkracht zowel bij kinderen als bij ouders cruciaal.¹⁴ Wat voor soort onderwijs hebben vluchtelingkinderen nodig? De onderwijsactiviteiten moeten de cognitieve, sociaal-emotionele en taalontwikkeling van het kind stimuleren, en expliciet aandacht schenken aan het uiten van emoties via spelend leren, spel, kunst en muziek, drama en sport.

Vredesonderwijs kan kinderen in stressvolle situaties ondersteunen door nadruk te leggen op veiligheid, sociaal-emotionele vaardigheden, samenwerken en vriendschappen.

3.1.6 VREDESONDERWIJS EN MAATSCHAPPELIJKE THEMA'S¹⁵

Maatschappelijke incidenten in binnen- en buitenland (aanslagen, oorlogen, rampen, coups) komen de school binnen. Hoe kunnen school en leerkracht daar mee omgaan? Kinderen komen soms ook met forse meningen – vaak van thuis meegekregen - de klas binnen en dit kan een wij-zij denken sterk aanwakkeren. Ook al vinden gebeurtenissen soms niet in ons eigen land plaats, het geweld of de spanning is dichtbij gekomen. Voor sommige kinderen heel direct, door bijvoorbeeld een verbinding met het land waar hun familie vandaan komt.

Veel leerkrachten hebben moeite met het bespreken van deze thema's; zij schrikken van de soms felle reacties van kinderen, zij zijn zelf emotioneel betrokken bij het incident en voelen zich onzeker. Bovendien hebben veel scholen hierop geen gezamenlijk beleid en steunen zij hun leerkrachten niet, waardoor dit probleem rust op de schouders van de individuele leerkracht.

Leerkrachten kunnen bij een gewelddadig incident in het nieuws kinderen hun gedachten en gevoelens laten uiten en hen vragen welke gedachten zij zouden willen delen met de slachtoffers van het geweld.

Belangrijk is hoe de school zich opstelt, en zorgt voor een gezamenlijke visie van directie en leerkrachten op de gebeurtenissen. Het gaat niet zozeer om ieders standpunt maar de leerkrachten moeten weten hoe ze de gebeurtenissen op een pedagogische manier kunnen bespreken, bijvoorbeeld door een link te leggen naar de Grondwet, Verklaring van de Rechten van de mens, Verdrag Rechten van het Kind. Belangrijk is ook dat geen (groepen) kinderen bij voorbaat de mond wordt gesnoerd. Ieder heeft de vrijheid om zijn gezichtspunt te uiten.

¹⁴ Mooren, T. en J. Bala. ((2016).Goed ouderschap in moeilijke tijden. Handleiding voor meergezinsgroepen met vluchtelingen. Utrecht: Pharos. Pels, T & M. de Gruijter (2005). Vluchtelingengezinnen: opvoeding en integratie. Assen: van Gorcum.

¹⁵ Geïnspireerd door en gebaseerd op lesbrief De Vreedzame School, augustus 2016; www.devreedzameschool.nl.

Ook wordt van leerkrachten gevraagd in de klas om te gaan met anti-westerse of anti-moslim tendensen. Hierbij kunnen kinderen leren om te gaan met vooroordelen en leren dat het niet juist is als iemand de schuld krijgt van iets omdat hij of zij tot een bepaalde groep behoort. Omdat een aantal daders van aanslagen een bepaald geloof heeft, zijn nog niet alle mensen met dat geloof terroristen.

Vredesonderwijs kan niet om maatschappelijke thema's heen: kinderen brengen immers de samenleving in de klas.

3.2. 'LOPEND VUURTJE. VREDE BEGINT BIJ JEZELF EN GEEF JE DOOR'

"Kinderen hebben in deze tijd nodig om vrede in zichzelf te ervaren, rust te ervaren, bij zichzelf terug te keren. De aandacht bij kinderen is snel verzwakt." (Mira)

"Ik vind het belangrijk dat er internationale ontwikkelingen de school binnenkomen." (Erna)

3.2.1. VISIE – VERLANGEN NAAR VREDE

We willen onderzoeken hoe Lopend Vuurtje aansluit bij de definitie van vredesonderwijs - leren dat vrede geen automatisme is, maar actief gericht is op een cultuur van geweldloosheid en veiligheid. En hoe Lopend Vuurtje aansluit bij de leergebieden die hiervoor staan beschreven: sociaal emotionele competenties; democratisch burgerschapsvorming; morele ontwikkeling; veilig schoolklimaat; kinderen in stressvolle situaties en vluchtelingkinderen; maatschappelijke thema's in de klas bespreken.

'Lopend Vuurtje. Vrede begint bij jezelf en geef je door' is een educatief programma met inspirerende lessuggesties voor kinderen in het basisonderwijs, met een speciale aandacht voor onderwijs aan kinderen in stressvolle situaties en vluchtelingkinderen.¹⁶ 'Lopend Vuurtje' is ontwikkeld door de World Peace Flame Foundation (WPFF) en bestaat uit een gids voor de leerkracht en een werkboekje voor kinderen. De WPFF heeft de wens wereldwijd een verschuiving tot stand te brengen, van het nadenken over problemen naar het vinden en uitvoeren van oplossingen. De World Peace Flame is een symbool van vrede en eenheid en weerspiegelt het diepe verlangen naar vrede in ieder mens, onafhankelijk van cultuur, geloof, huidskleur, afkomst of geslacht. De WPF staat symbool voor de vrijheid van ieder mens om altijd, onder elke omstandigheid, te kiezen voor vrede.¹⁷ De WPF-monumenten staan wereldwijd op 18 locaties, in Nederland staat een van de monumenten bij het Vredespaleis in Den Haag.

'Lopend Vuurtje' is ontstaan vanuit de behoefte van leerkrachten aan lesmateriaal om vrede in de klas bespreekbaar te maken en de behoefte aan lessuggesties voor kinderen in stressvolle situaties. De samenstellers van Lopend Vuurtje gaan uit van een positieve benadering van vrede, van het besef dat vrede altijd bereikbaar en dichtbij is. Vrede bereik je vooral door het positieve en het goede in jezelf en in anderen te zien en te stimuleren. Daarbij is het verband tussen politieke vrede en innerlijke vrede van groot belang. Door innerlijke vrede te stimuleren kan een wezenlijke bijdrage geleverd worden aan het bevorderen van een gemeenschappelijke uiterlijke vrede. De ontspannings- en bewegingsoefeningen zijn beproefde technieken die ook worden gebruikt in stressmanagement en detraumatisatiewerk.

¹⁶ www.peace-education-in-action.nl

¹⁷ De WPFF is een goede doelen stichting, opgericht om vrede te bevorderen. www.worldpeaceflame.org

3.2.2. VREDE IN DE WERELD – VREDE IN JE OMGEVING – VREDE IN JEZELF: SAMENSTELLING EN GEBRUIK

“De kinderen zijn heel enthousiast. Ze praten er met elkaar over en ze vertellen het ook thuis aan hun ouders En zo komt het dat we ook op de ouderbijeenkomsten over Lopend Vuurtje praten.” (Monique)

Het pakket is zo samengesteld dat de onderdelen zowel als lessenserie als los gebruikt kunnen worden; er zijn lessuggesties en opdrachten die de kinderen individueel of in groepsverband uitvoeren. De opbouw bestaat uit drie delen:

- vrede in de wereld (wereldvredesmakers zoals Ghandi en Mandela)
- vrede dichtbij huis (in de klas, in de buurt)
- vrede in jezelf

Er is een brede waaier aan activiteiten: op het gebied van creativiteit, van samenwerking, en van beweging en ademhaling. Er is ook aandacht voor kinderen in stressvolle situaties en vluchtelingkinderen en aandacht voor het welbevinden van de leerkracht zelf. Er zijn verhalen met een boodschap en diverse ontspanningsoefeningen.

Voorbeelden van opdrachten in 'Lopend Vuurtje' zijn:

Wat is jouw droom? Vertel elkaar je persoonlijke vredeswens probeer de woorden ‘niet’, ‘geen’, en ‘zonder’ niet te gebruiken.

Aandachtig lopen: volg de sporen van een dier, loop zachtjes en met aandacht

Een geheime vriend: ieder kind trekt een kaartje met de naam van een kind in de klas; die wordt zijn/haar geheime vriend gedurende een week, voor wie je elke dag (in het geheim) iets aardigs doet.

Samen verschillend: ieder kind is uniek en toch zijn we allemaal hetzelfde. Zoek lichamelijke verschillen bij de kinderen in je klas (haar, lengte, kleur, huid).

Zorg goed voor jezelf (de leerkracht): tips om je hoofd leeg te maken en te ontstressen.

3.2.3. WAT IS DE VRAAG VAN SCHOLEN?

“Met dit materiaal kun je je eigen balans vinden, je kunt zelf je gereedschap uit kiezen, het is vrij te gebruiken, niet een heel strak een gedetailleerd programma.” (Patrick)

Alle basisscholen hebben methodes voor de sociaal – emotionele ontwikkeling van kinderen; maar soms zoeken zij meer verdieping of wat afwisseling.

Alle basisscholen zijn verplicht aandacht te schenken aan burgerschapsvorming (wettelijke regeling 2006), maar de Onderwijsinspectie heeft in 2013 geconstateerd dat scholen dit onvoldoende waarmaken: scholen hechten er weinig prioriteit aan of weten niet hoe zij dit thema kunnen invullen. Ook als scholen al met burgerschapsprogramma's werken (zoals bijvoorbeeld de Vreedzame School) dan hebben zij vaak behoefte aan verdieping of verandering.

Alle scholen moeten een anti-pestprogramma hebben en werken aan veiligheid in de school en in de klas. Veel scholen vinden het lastig om hiervoor concrete handvatten te vinden.

Op veel scholen zijn vluchtelingkinderen aangekomen; het is een hele uitdaging om goed te zorgen voor het welbevinden van deze kinderen: hoe zorg je ervoor dat zij erbij horen en niet worden buitengesloten? Hoe zorg je ervoor dat de stress en angst van deze kinderen vermindert?

Met deze vragen van scholen bekijken we wat 'Lopend Vuurtje' kan bijdragen.

3.2.4. AANSLUITING BIJ WAT DE SCHOOL AL DOET

“Het belangrijkste is dat je luistert naar kinderen, zij hebben hun ideeën over vrede en hoe zij een vreedzame wereld willen maken.” (Evelien)

'Lopend Vuurtje' versterkt wat de school al doet, het sluit aan bij diverse kerndoelen in het basisonderwijs; het is geen nieuw programma, maar ondersteunt de leerkracht bij reeds bestaande activiteiten. 'Lopend Vuurtje' draagt bij aan de onderstaande lesgebieden:

- ***'Lopend Vuurtje' en sociaal emotionele competenties***

In veel programma's van vredesonderwijs staat het bevorderen van de sociaal-emotionele competenties centraal. Hierdoor ontstaat in de klas meer samenwerking, meer ontmoeting en vriendschap en meer begrip voor elkaar. In 'Lopend Vuurtje' staan diverse activiteiten die de sociaal- emotionele competenties bevorderen.

Zoals diverse ademhalings- en bewegingsoefeningen die bijdragen aan de emotionele balans van kinderen en aan hun concentratie; elkaar complimenten geven, een digitaal zelfportret maken. Belangrijk onderdeel is het omvormen van negatieve emoties, door bijvoorbeeld het maken van een verdrietige persoon om die daarna om te vormen tot een blij en krachtig persoon. Ook het armbandjesexperiment helpt om negatieve gedachten om te vormen.

- ***‘Lopend Vuurtje’ en een veilig schoolklimaat***

“Kinderen zijn zo enthousiast, ze vragen me ‘Juf wanneer gaan we weer de geheime vriend doen?’” (Mira)

Programma’s voor vredesonderwijs die aandacht schenken aan een veilig schoolklimaat werken tevens aan het voorkomen van pestgedrag. In ‘Lopend Vuurtje’ zijn diverse activiteiten gericht op het maken van vrienden met de benodigde vaardigheden als empathie, voor jezelf opkomen, voor de ander opkomen, positief denken en denken in oplossingen.

‘Lopend Vuurtje’ geeft activiteiten die rust en concentratie bevorderen, voor het individuele kind en gezamenlijk in de groep. ‘Lopend Vuurtje’ geeft ook suggesties voor het leren om positief te denken over jezelf en over anderen, en daarnaar te handelen. In de opdrachten wordt gezocht naar de overeenkomsten tussen mensen; kinderen worden uitgenodigd om te zoeken naar oplossingen voor problemen. Het bijhouden van een vredes klasboek bevordert de verbondenheid in de groep en het vieren van lichtfeesten (uit diverse religies) geeft ook verbondenheid met de thuiscultuur.

- ***‘Lopend Vuurtje’ en democratisch burgerschapsvorming***

Burgerschapsvorming en vredesonderwijs hebben veel raakvlakken en lopen vaak in elkaar over; in Lopend Vuurtje zijn diverse activiteiten – zowel in de klas als in de eigen buurt - gericht op samenwerking, iets voor een ander over hebben, het nemen van initiatieven, bestrijden van vooroordelen, tegengaan van pesten, en oog hebben voor de wereld. Voorbeelden van activiteiten in Lopend Vuurtje: leren van wereldvredestmakers zoals Ghandi en Mandela, vredesmakers in jouw buurt (ken je ze?), wat kun jij doen? (door zelf een bijdrage te leveren vermindert een gevoel van machteloosheid en ontstaat juist meer hoop), positief nieuwskrant maken, welke ideeën heb je om de school vrediger en veiliger te maken?

- ***‘Lopend Vuurtje’ en morele ontwikkeling (religie, levensbeschouwing)***

Vredesonderwijs heeft duidelijk een morele component, met als doel de morele bewustwording en morele houding van kinderen te ontwikkelen, een houding die vreedzaam samenleven bevordert. Morele opvoeding heeft ook een duidelijke link met levensbeschouwelijk en religieus onderwijs. In Lopend Vuurtje wordt herhaaldelijk ingegaan op morele vragen zoals armoede en rijkdom, empathie, onzelfzuchtigheid, omzien naar de ander. Voorbeelden van activiteiten zijn: wat betekent voor jou vrede? Wat kun je doen en laten (minder snoepen, iets weggeven), wat is je droom? het vieren van lichtfeesten uit diverse religies.

- *‘Lopend Vuurtje’ en kinderen in stressvolle situaties en vluchtelingkinderen*

“Het materiaal en de oefeningen zijn heel geschikt om kinderen bewust te maken van hun positie in de wereld: over arm en rijk, over vluchtelingen ....” (Patrick)

Leerkrachten kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan kinderen die veel hebben meegemaakt. En ervoor zorgen dat alle kinderen vredig met elkaar kunnen omgaan. Hebben alle kinderen het gevoel dat zij welkom zijn en erbij horen? Een veilig en vredig klimaat in de klas draagt hieraan bij. Worden de onderlinge verschillen tussen kinderen en gezinnen geaccepteerd en gerespecteerd? Hoe om te gaan met ‘Samen Verschillend’ zijn, met vooroordelen, met pesten? In ‘Lopend Vuurtje’ komen deze thema’s aan bod bij: jezelf en anderen tekenen, liedjes en boeken over Samen Verschillend zijn, een familiemuur maken, ontspanning, spel en vrolijkheid in de klas.

Bij kinderen die veel hebben meegemaakt, worden leerkrachten vaak ook zelf emotioneel geraakt. Om daar (professioneel) mee om te kunnen gaan, zijn in ‘Lopend Vuurtje’ ontspanningsoefeningen voor de leerkracht opgenomen.

- *‘Lopend Vuurtje’ en maatschappelijke thema’s*

“We hebben elke week klassenvergaderingen. We praten over wat de kinderen binnenbrengen aan actualiteit. Dus de aanslagen in Brussel, de vredesmarsen, de komst van de vluchtelingen, het is er allemaal. Lopend Vuurtje stimuleert kinderen hun mening te vormen, en ook om zelf iets te doen!” (Evelien)

Kinderen brengen onderwerpen de klas in door wat zij horen en zien thuis, op straat en in de media. Het vraagt inspanning én deskundigheid van de leerkracht om deze reacties en emoties van kinderen te bespreken en in goede banen te leiden. Lopend Vuurtje geeft suggesties voor oefeningen, zoals de wereldvredestmakers, wat is genoeg en wat heb je teveel? wat kun je doen en laten? Er zijn ook verhalen die positieve eigenschappen bij kinderen kunnen bevorderen, zoals samenwerken, voor elkaar zorgen, vertrouwen in jezelf hebben, hulp bieden.

4. WAT VINDEN LEERKRACHTEN?

REACTIES UIT INTERVIEWS MET LEERKRACHTEN

In dit praktijkonderzoek zijn 10 leerkrachten geïnterviewd die werken met 'Lopend Vuurtje'. De vragen in de interviews betroffen: Wat versta jij onder vredesonderwijs? Wat vind je werkzaam in 'Lopend Vuurtje'? Wat is minder werkzaam? Wat zijn de reacties van de kinderen? Hoe sluit het pakket aan bij de onderwijsdoelen van de school? Heb je suggesties voor verbetering en tips aan andere leerkrachten? Tijdens de interviews bleek de implementatie en borging nogal wat vragen op te roepen, daarom is dit onderwerp nadrukkelijk meegenomen in de resultaten.

De reacties uit de interviews zijn als volgt gerubriceerd:

4.1 Algemeen vredesonderwijs,

4.2. Aansluiting bij onderwijsdoelen,

4.3. Gebruik van het pakket waarbij is gekeken naar de didactische aanpak, de verschillende onderdelen en de planning;

4.4. Wat vinden kinderen?

4.5. Implementatie en borging.

4.1 ALGEMEEN VREDESONDERWIJS

Wat verstaan leerkrachten onder vredesonderwijs en wat vinden zij er belangrijk in? Genoemd worden rust en vrede in jezelf vinden, begrip voor elkaar hebben en bewustwording van internationale en maatschappelijke thema's.

"Kinderen hebben in deze tijd nodig om vrede in zichzelf te ervaren, rust te ervaren, bij zichzelf terug te keren. De aandacht bij kinderen is snel verzwakt, ik ga samen met ze de stilte opzoeken, een rustige ademhaling oefenen." (Mira)

"Ik vind het belangrijk dat er internationale ontwikkelingen de school binnenkomen, we hebben op school veel Syrische kinderen, en we hebben een contact met een school in Damascus. We praten over 'wat is vrede'. We hebben het er ook eerder over gehad: over normen en waarden over omgaan met verschillen." (Evelien)

"Ik vind dat er meer begrip moet komen voor vluchtelingen, het is nu actueel, met de vluchtelingen en een asielzoekerscentrum op komst. Hoe gaan we dat doen?"

"Het is ook actueel, nu zeker in de komende maanden waarin we WOII herdenken. Dan hebben we een lespakket over WO II. Ik ga proberen bij dit pakket aan te haken bij het herdenken van WOII." (Patrick)

"Voor mij past het vredesonderwijs binnen godsdienstonderwijs: kinderen leren profetische mensen kennen, de wereldvredesmakers, worden begaan met de wereld en worden gestimuleerd in beweging te komen." (Mira)

"Vijf jaar geleden waren hier in de taalklas alleen Turkse kinderen en kinderen uit Oost Europese landen. Nu is er een verschuiving naar kinderen uit Syrië en Irak, ze hebben behoefte aan contact maken, gevoelens uiten, en dingen bespreekbaar maken." (Nurçan)

4.2 AANSLUITING OP ONDERWIJSDOELEN

'Lopend Vuurtje' is niet bedoeld als nieuw of extra vak. Het doel is aan te sluiten bij reguliere onderwijsdoelen zoals:

- sociaal emotionele competenties
- een veilig schoolklimaat
- democratisch burgerschapsvorming
- morele ontwikkeling (religie, levensbeschouwing)
- kinderen in stressvolle situaties en vluchtelingkinderen
- maatschappelijke thema's in de klas

Hoe kijken leerkrachten hier tegenaan? Bij welke vakken passen zij 'Lopend Vuurtje' in?

"Het pakket sluit helemaal aan bij de kerndoelen, en zeker bij burgerschapsvorming." (Evelien)

"We koppelen het aan leerdoelen omtrent veiligheid." (Patrick)

"Hier op school zijn de kinderen al bezig met oorlog en vrede; de vredesvlam is hier ook. Met Lopend Vuurtje kun je er specifiek op doorgaan." (Erna)

"Wij hebben op de Vrije School eenmaal per week het uur sociale vorming, daarin kan ik Lopend Vuurtje gebruiken. Ook iedere ochtend in de opmaat of met lichtfeesten zoals Maria Lichtmis. Formeel sluit het helemaal aan bij burgerschapsvorming. Je kunt het heel breed trekken." (Monique)

In Vlaanderen hebben leerkrachten de doelen geformuleerd in het kader van katholiek godsdienstonderwijs. Het werken met het licht uit 'Lopend Vuurtje' en met de wereldvredestmakers sluit aan het doel 'Werken aan een droom van een betere wereld'. Kinderen voelen zich uitgedaagd tot overleg en engagement voor een betere wereld. Het symbool van het vuur wordt verbonden met de Geest die ook in ons is. Dat sluit aan bij het thema 'in beweging komen'.

4.3. GEBRUIK VAN 'LOPEND VUURTJE'

Bij de antwoorden op de onderzoeksvragen:

- Welke interventies en activiteiten hanteren leerkrachten om vrede in de groep en de school te bevorderen? En hoe maken zij daarbij gebruik van het lespakket Lopend Vuurtje?
- Wat vinden leerkrachten werkzaam bij gebruik van het lespakket Lopend Vuurtje?
- Welke reacties observeren zij bij kinderen in hun groep? Wat merken de kinderen op?

kwamen de volgende thema's naar voren:

- Didactische aanpak: hoe wordt het pakket didactisch gebruikt?
- Onderdelen van het pakket: over welke onderdelen van het pakket zijn de leerkrachten tevreden, over welke niet?
- Planning: hoe worden de onderdelen van het lespakket ingepland in de reguliere lessen?

4.3.1 DIDACTISCHE AANPAK

In de didactische aanpak staat bij de leerkrachten centraal: luisteren naar kinderen en hun ideeën serieus nemen, dichtbij henzelf beginnen, bezinnings- en rustmomenten inbouwen, bespreken 'wat kun jij doen?', maatschappelijke thema's bespreken.

"Je moet heel goed luisteren naar kinderen en ingaan op wat zij interessant vinden. Voor kinderen die graag gewelddadige spelletjes doen (op internet) is het voorstel om alle wapens te verbieden een heel belangrijke bijdrage. Een kind had dit getekend op de klassenposter (verbodsbord voor wapens). Als je zo'n tekening dan gaat verbieden omdat er een wapen op staat, dan heb je de achterliggende motieven van het kind niet begrepen of niet erkend. Je zou meer naar de achterliggende gedachten van zo'n kind moeten vragen, je kunt er wijze lessen uit halen. Dit kind denkt op een andere manier, je kunt in gesprek gaan met zo'n kind." (Evelien)

"Bij het openingsgebed in de ochtend – de kinderen maken dat zelf – begin ik altijd met eerst goed op je stoel gaan zitten, goed ademhalen, dan de stilte opzoeken." (Mira)

"We hebben veel Syrische kinderen in de klas, en we hebben een uitwisseling met een school in Damascus. We hebben in de klas een poster gemaakt en die via een filmpje naar Damascus gestuurd. Er is een Syrische tolk die de verhalen en ervaringen van de kinderen vertaalt in het Arabisch." (Erna)

"Op onze Freinetschool hebben we elke ochtend klassenvergaderingen. Alles wat de kinderen binnenbrengen aan actualiteit wordt besproken: aanslagen, vredesmarsen. De kinderen vormen zo hun mening en worden gestimuleerd: wat zou jij daaraan kunnen doen?" (Evelien)

Werkgroep World Peace Flame Twente geeft een gastles op de Internationale schakelklas: het begint met het tonen van een filmpje over de WPF. De leerlingen schrijven en tekenen: wat is vrede in jezelf? Hoe realiseer je vrede in je zelf? Wat doe je als je boos wordt? Daarna gaat de klas in drie groepen uiteen. Er worden vredescollages gemaakt over de vragen: wat is voor jou vrede, vrede in de wereld, vrede in de klas, vrede in jezelf? Een tweede groep maakt vredeslichtjes en voert een kringgesprek over waar je vandaan komt, waarom ben je hier, waar is je familie? Ze schrijven een vredeswens op en steken het lichtje aan aan de grote kaars. De derde groep maakt haiku's: na de uitleg wat is een haiku (5 -7 - 5 lettergrepen), en wat is een lettergreep, gaan ze aan de slag. Enkele voorbeelden van haiku's:

Ik vind vrede mooi	Is vrede een droom?	Vrede is vrijheid
Maar om vrede te krijgen	Kan het tot leven komen?	We zien vrede overal
Moet je je best doen	Ik denk zelf van wel	Zou het wel waar zijn?

4.3.2. ONDERDELEN VAN 'LOPEND VUURTJE'

'Lopend Vuurtje' bestaat uit de handleiding voor leerkrachten, een werkboekje voor de leerlingen en materiaal op internet. De handleiding bestaat uit de delen: vrede in de wereld, vrede in je omgeving en vrede in jezelf. Welke onderdelen gebruiken de leerkrachten, wat bevat het best?

"Veel oefeningen zijn bruikbaar, en de verhalen zijn prachtig! Het materiaal is aansprekend, ook dat op internet." (Monique)

"Ik vind alles bruikbaar, ik gebruik de hele handleiding. De Bere-oefening vind ik ook heel sterk, waarbij kinderen 'sterk als een beer' gaan staan en dan vrolijke en verdrietige gedachten oproepen. Ik heb ook aanvullend materiaal (zie bijlage 2) gemaakt bij de wereldvrede makers; ik heb daarbij vragen gemaakt voor de kinderen." (Mira)

"In 'Lopend Vuurtje' heb je heel bruikbare handreikingen, je kunt ze vrij gebruiken. Met dit materiaal kun je je eigen balans vinden, je kunt zelf je gereedschap zoeken. Het zijn heel leuke werkvormen." (Patrick)

"Bij de oefening 'Geheime vriend' mogen ze allemaal een kaartje met een naam van een kind in de klas trekken. Het is hun persoonlijke vredeswens: denk aan de naam van het kind: wat zou je dit kind willen geven, wat zou je willen zeggen? Ze konden iets schrijven, ook een liedje zingen of een toneelstukje maken. Ze wilden steeds weer namen trekken! (zie werkstukjes verspreid als illustratie in dit rapport) Voorbeeld: Jij bent leuk, jij hebt een mooie trui, jij hebt mooi zwart haar, jij leest goed." (Nurcan)

4.3.3. PLANNING

Leerkrachten blijken 'Lopend Vuurtje' op verschillende manieren in te zetten, afhankelijk van hun lesplanning.

"Je kunt het makkelijk inpassen, in de adventtijd begin je met vrede in jezelf, in de mei-periode van herdenken van WO II kun je het afronden." (Monique)

"Ik ben op school begonnen met 'Lopend Vuurtje' en mag het een half uur per week geven in de beide klassen 4. Dat is kort maar de kinderen zijn enthousiast." (Inge)

"Ik werk jaarlijks het hele boekje door, dat doe ik nu vier jaar. Eerst deed ik het in de adventtijd, maar nu ben ik in januari begonnen, dat is veel rustiger, ik heb meer tijd, en meer tijd om uit te lopen." (Mira)

4.4. WAT VINDEN KINDEREN?

Welke reacties geven de kinderen bij het gebruik van 'Lopend Vuurtje'? Wat merken kinderen op? De leerkrachten geven aan dat de kinderen enthousiast en positief reageren, geïnteresseerd zijn en thuis erover vertellen. Ze vragen de leerkracht om meer activiteiten of om een herhaling ervan.

"Kinderen zijn enthousiast en dragen het uit, ook thuis, ze vertellen het aan de ouders en die komen weer op ouderavonden met vragen. We hebben er goede gesprekken over, zoals na de aanslagen in Brussel, ze zijn er heel bewust mee bezig". (Monique)

"De kinderen reageren positief. Ze zijn wel snel lacherig naar iets wat ze niet kennen, daarom vind ik de krokodil minder geschikt, dan krijg ik alleen maar melige humor. Verder is er veel plezier en enthousiasme". (Patrick)

"De kinderen vinden het fijn om hun meningen te delen, ze vinden het belangrijk dat iedereen dezelfde rechten en dezelfde behandeling krijgt, dat dragen ze ook uit. Door uitwisseling van de filmpjes met de school in Damascus, beseffen de kinderen hierin wat voor andere situatie de kinderen in Syrië leven. Onze kinderen krijgen een breder beeld van het leven, ze leren respect te hebben voor anderen en ze leren ook zelf een mening te vormen". (Evelien)

"Een van de kinderen is erg geïnteresseerd in de wereldvredestmakers. Veel kinderen vinden de 'geheime vriend' geweldig". (Inge)

Nurçan werkt met vluchtelingkinderen die kort in Nederland zijn: de kinderen kunnen in de oefeningen van zichzelf iets geven. De sfeer in de klas wordt gemoedelijker, vriendelijker, iedereen wordt erbij betrokken; er komt meer acceptatie van elkaar en ze groeien dichterbij elkaar toe. Er is een veilige sfeer, niks is fout. Kinderen gaan er echt mee aan de slag, ze hebben er iets aan, het is niet alleen maar kommer en kwel.

4.5. IMPLEMENTATIE EN BORGING

Over implementatie zijn er in de interviews veel opmerkingen gemaakt en vragen gesteld. Er is veel creativiteit nodig om 'Lopend Vuurtje' in het bestaande lesplan in te bouwen. Veel leerkrachten vinden het belangrijk om aandacht te schenken aan vredesonderwijs en 'Lopend Vuurtje', maar zij ervaren weinig speelruimte voor een eigen invulling van lessen: naast een strak verplicht curriculum, zijn al veel projecten die buiten de reguliere lessen vallen: natuur en milieu, gezondheid, kunst en cultuur. De tijdsdruk is al hoog!

De verzuchting van een van de leerkrachten *'Lopend Vuurtje heeft mij mijn passie voor het onderwijs teruggegeven'* spreekt boekdelen.

Maar de praktijk toont aan dat veel leerkrachten er goed in slagen 'Lopend Vuurtje' in te passen – eens per jaar rond een bepaalde datum (zoals de mei-periode of advent) of wekelijks tijdens kringgesprekken, creativiteitslessen of godsdienst.

"Alles is gericht op de citotoets, daardoor is dit allemaal extra. Via de directie is het een moeilijke ingang, want het pakket is niet toetsbaar. Ik vind dit pakket is ook belangrijk, ook al is het niet direct meetbaar." (Patrick)

"Het is wel een uitdaging want ja we moeten onze leerdoelen halen. Maar in onze Freinetschool is er wel tijd voor dit soort dingen. Gedichten over vrede maken: wat past bij de belevingswereld van kinderen? wat is actueel"? (Erna)

"Ik kan de lessuggesties door de dag heen weven en ik besteed eens per week zo'n 30 minuten aan een van de onderwerpen in het boek." (Inge)

Implementatie via gastlessen zoals de werkgroep WPF Twente verzorgt, is een uitkomst voor de leerkrachten. De werkgroep WPF Twente benadert scholen voor gastlessen en is zijn daar zeer succesvol in. De werkgroepleden zijn gepensioneerde onderwijzers die al veel contacten in het veld hebben en gemotiveerd zijn om af en toe les te blijven geven.

5. SAMENVATTING, CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

" 'Lopend Vuurtje' geeft mij de passie terug die ik voelde toen ik had besloten om basisschoolleerkracht te worden!" (Inge)

De onderzoeksvraag

'Lopend Vuurtje. Vrede begint bij jezelf en geef je door' is een educatief programma voor kinderen in het basisonderwijs, met een speciale aandacht voor onderwijs aan kinderen in stressvolle situaties. Het programma, ontwikkeld en uitgegeven door de stichting World Peace Flame (WPF), gaat uit van de visie dat vrede vooral bereikt wordt door het positieve en het goede in jezelf en in anderen te zien en te stimuleren. Werken aan vrede is niet alleen heilzaam voor de geestelijke gezondheid van het individu, het is ook nuttig voor de gezondheid van de samenleving. Het gaat om het verband tussen politieke vrede en innerlijke vrede.

'Lopend Vuurtje' is zo samengesteld dat de onderdelen zowel als lessenserie als los gebruikt kunnen worden; er zijn lessuggesties en opdrachten die de kinderen individueel of in groepsverband uitvoeren. De opbouw bestaat uit drie delen:

vrede in de wereld (wereldvredestmakers zoals Ghandi en Mandela)

vrede dichtbij huis (in de klas, in de buurt)

vrede in jezelf.

Er is een brede waaier aan activiteiten: op het gebied van creativiteit, van samenwerking, en van beweging en ademhaling.

Om zicht te krijgen op de vorderingen van het werken met 'Lopend Vuurtje' heeft de stichting WPF aan Bureau MUTANT gevraagd een praktijkonderzoek uit te voeren dat antwoord wil geven op de volgende vragen:

- Hoe past vredesonderwijs in het reguliere onderwijs?
- Welke interventies en activiteiten hanteren leerkrachten om vrede in de groep en de school te bevorderen? En hoe maken zij daarbij gebruik van het materiaal van 'Lopend Vuurtje'?

- Wat vinden leerkrachten werkzaam bij gebruik van het lespakket 'Lopend Vuurtje'?
- Welke reacties observeren zij bij kinderen in hun groep? Wat merken de kinderen op?
- Sluit 'Lopend Vuurtje' aan bij het reguliere onderwijs? Zo ja hoe? Zo nee, welke veranderingen zijn wenselijk?
- Hoe vindt implementatie en borging plaats?

Om antwoord te krijgen op deze vragen is een literatuuronderzoek uitgevoerd, gecombineerd met interviews met leerkrachten die met het pakket werken. Met de resultaten van het onderzoek wil de stichting WPF meer handreikingen aan leerkrachten geven alsook handreikingen voor verdere implementatie van het pakket.

"We hebben elke week klassenvergaderingen. We praten over wat de kinderen binnenbrengen aan actualiteit. Dus de aanslagen in Brussel, de vredesmarsen, de komst van de vluchtelingen, het is er allemaal. Lopend Vuurtje stimuleert kinderen hun mening te vormen en ook om zelf iets te doen!" (Evelien)

Vredesonderwijs en Lopend Vuurtje - Theorie

"Vrede komt niet uit de lucht vallen."

" Vrede is een levensstijl, gericht op een cultuur van geweldloosheid en veiligheid." (Verenigde Naties)

De definitie die de Verenigde Naties hanteren voor vredesonderwijs, wordt in dit onderzoek overgenomen: vredesonderwijs beoogt jonge mensen te leren dat vrede geen automatisme is, maar dat actief moet worden geïnvesteerd in het bereiken en het behoud van vrede. Vrede is een werkwoord. Vrede is meer dan de afwezigheid van oorlog: vrede is gericht op *een cultuur van geweldloosheid en veiligheid*. "*Peace is not self-evident. We need continual peace research and peace education, over and over again.*" Als vrede een cultuur is van geweldloosheid en veiligheid dan is het van belang zo'n cultuur te creëren, te stimuleren en te onderhouden. Voor opvoeding en onderwijs betekent dat dat kinderen een geweldloze en op veiligheid gerichte houding moeten verwerven.

Vredesonderwijs en Lopend Vuurtje binnen het reguliere onderwijs

Hoe kan vredesonderwijs aansluiten bij het reguliere onderwijs? De term 'vrede' komt niet voor in de kerndoelen van het basisonderwijs in Nederland. In opvoeding en onderwijs is er veel aandacht voor lichamelijke gezondheid (sport, voeding). Waarom dan geen aandacht voor het verbeteren van onze geestelijke gezondheid? Duurzame uiterlijke vrede is niet mogelijk zonder dat iedereen zijn eigen innerlijke vrede cultiveert.

Het kerndoel dat het dichtst bij de doelen van vredesonderwijs ligt is: Oriëntatie op jezelf en de wereld. Dit betekent dat aandacht wordt besteed aan thema's als leren omgaan met jezelf en anderen, problemen oplossen en betekenis geven aan het bestaan.

'Lopend Vuurtje' versterkt wat de school al doet, het sluit aan bij diverse kerndoelen in het basisonderwijs; het is geen nieuw programma, maar ondersteunt de leerkracht bij reeds bestaande activiteiten. 'Lopend Vuurtje' draagt bij aan de onderstaande onderwijsdomeinen:

- **'Lopend Vuurtje' en sociaal emotionele competenties**

In veel programma's van vredesonderwijs staat het bevorderen van de sociaal-emotionele competenties centraal. Hierdoor ontstaat in de klas meer samenwerking, meer ontmoeting en vriendschap en meer begrip voor elkaar. In 'Lopend Vuurtje' staan diverse activiteiten die de sociaal- emotionele competenties bevorderen. Zoals diverse ademhalings- en bewegingsoefeningen die bijdragen aan de emotionele balans van kinderen en aan hun concentratie; elkaar complimenten geven, een digitaal zelfportret maken. Belangrijk onderdeel is het omvormen van negatieve emoties, door bijvoorbeeld het maken van een verdrietige persoon om die daarna om te vormen tot een blij en krachtig persoon. Ook het armbandjesexperiment helpt om negatieve gedachten om te vormen.

- **'Lopend Vuurtje' en een veilig schoolklimaat**

"Kinderen zijn zo enthousiast, ze vragen me 'Juf wanneer gaan we weer de geheime vriend doen?' (Mira)

Programma's voor vredesonderwijs die aandacht schenken aan een veilig schoolklimaat werken tevens aan het voorkomen van pestgedrag. In 'Lopend Vuurtje' zijn diverse activiteiten gericht op het maken van vrienden met de benodigde vaardigheden als empathie, voor jezelf opkomen, voor de ander opkomen, positief denken en denken in oplossingen.

'Lopend Vuurtje' geeft activiteiten die rust en concentratie bevorderen, voor het individuele kind en gezamenlijk in de groep. 'Lopend Vuurtje' geeft ook suggesties voor het leren om positief te denken over jezelf en over anderen, en daarnaar te handelen. In de opdrachten wordt gezocht naar de overeenkomsten tussen mensen; kinderen worden uitgenodigd om te zoeken naar oplossingen voor problemen. Het bijhouden van een vredes klasseboek bevordert de verbondenheid in de groep en het vieren van lichtfeesten (uit diverse religies) geeft ook verbondenheid met de thuiscultuur.

- **'Lopend Vuurtje' en democratisch burgerschapsvorming**

Burgerschapsvorming en vredesonderwijs hebben veel raakvlakken en lopen vaak in elkaar over; in Lopend Vuurtje zijn diverse activiteiten – zowel in de klas als in de eigen buurt - gericht op samenwerking,

iets voor een ander over hebben, het nemen van initiatieven, bestrijden van vooroordelen, tegengaan van pesten, en oog hebben voor de wereld. Voorbeelden van activiteiten in Lopend Vuurtje: leren van wereldvredestmakers zoals Ghandi en Mandela, vredesmakers in jouw buurt (ken je ze?), wat kun jij doen? (door zelf een bijdrage te leveren vermindert een gevoel van machteloosheid en ontstaat juist meer hoop), positief nieuwskrant maken, welke ideeën heb je om de school vrediger en veiliger te maken?

- **‘Lopend Vuurtje’ en morele ontwikkeling (religie, levensbeschouwing)**

Vredesonderwijs heeft duidelijk een morele component, met als doel de morele bewustwording en morele houding van kinderen te ontwikkelen, een houding die vreedzaam samenleven bevordert. Morele opvoeding heeft ook een duidelijke link met levensbeschouwelijk en religieus onderwijs. In Lopend Vuurtje wordt herhaaldelijk ingegaan op morele vragen zoals armoede en rijkdom, empathie, onzelfzuchtigheid, omzien naar de ander. Voorbeelden van activiteiten zijn: wat betekent voor jou vrede? Wat kun je doen en laten (minder snoepen, iets weggeven), wat is je droom? het vieren van lichtfeesten uit diverse religies.

- **‘Lopend Vuurtje’ en kinderen in stressvolle situaties en vluchtelingkinderen**

"Het materiaal en de oefeningen zijn heel geschikt om kinderen bewust te maken van hun positie in de wereld: over arm en rijk, over vluchtelingen" .... (Patrick)

Leerkrachten kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan kinderen die veel hebben meegemaakt. En ervoor zorgen dat alle kinderen vredig met elkaar kunnen omgaan. Hebben alle kinderen het gevoel dat zij welkom zijn en erbij horen? Een veilig en vredig klimaat in de klas draagt hieraan bij. Worden de onderlinge verschillen tussen kinderen en gezinnen geaccepteerd en gerespecteerd? Hoe om te gaan met ‘Samen Verschillend’ zijn, met vooroordelen, met pesten? In ‘Lopend Vuurtje’ komen deze thema’s aan bod bij: jezelf en anderen tekenen, liedjes en boeken over Samen Verschillend zijn, een familiemuur maken, ontspanning, spel en vrolijkheid in de klas.

Bij kinderen die veel hebben meegemaakt, worden leerkrachten vaak ook zelf emotioneel geraakt. Om daar (professioneel) mee om te kunnen gaan, zijn in ‘Lopend Vuurtje’ ontspanningsoefeningen voor de leerkracht opgenomen.

- **‘Lopend Vuurtje’ en maatschappelijke thema’s**

"We hebben elke week klassenvergaderingen. We praten over wat de kinderen binnenbrengen aan actualiteit. Dus de aanslagen in Brussel, de vredesmarsen, de komst van de vluchtelingen, het is er allemaal. 'Lopend Vuurtje' stimuleert kinderen hun mening te vormen, en ook om zelf iets te doen!" (Evelien)

Kinderen brengen onderwerpen de klas in door wat zij horen en zien thuis, op straat en in de media. Het vraagt inspanning én deskundigheid van de leerkracht om deze reacties en emoties van kinderen te bespreken en in goede banen te leiden. Lopend Vuurtje geeft suggesties voor oefeningen,

zoals de wereldvredestmakers, wat is genoeg en wat heb je teveel? wat kun je doen en laten? Er zijn ook verhalen die positieve eigenschappen bij kinderen kunnen bevorderen, zoals samenwerken, voor elkaar zorgen, vertrouwen in jezelf hebben, hulp bieden.

"De kinderen vinden het fijn om hun meningen te delen, ze vinden het belangrijk dat iedereen dezelfde rechten en dezelfde behandeling krijgt, dat dragen ze ook uit. Door uitwisseling van de filmpjes met de school in Damascus, beseffen de kinderen hier in wat voor andere situatie de kinderen in Syrië leven. Onze kinderen krijgen een breder beeld van het leven, ze leren respect te hebben voor anderen en ze leren ook zelf een mening te vormen." (Evelien)

Ervaringen met 'Lopend Vuurtje' - Praktijk

Wat vinden leerkrachten belangrijk in vredesonderwijs en in 'Lopend Vuurtje'? Rust en vrede in jezelf vinden, begrip voor elkaar hebben en bewustwording van internationale en maatschappelijke thema's. Leerkrachten die met vluchtelingkinderen werken geven aan dat 'Lopend Vuurtje' zeer wel bruikbaar is voor deze groep kinderen.

"Kinderen hebben in deze tijd nodig om vrede in zichzelf te ervaren, rust te ervaren, bij zichzelf terug te keren. De aandacht bij kinderen is snel verzwakt, ik ga samen met ze de stilte opzoeken, een rustige ademhaling oefenen." (Mira)

'Lopend Vuurtje' is zo samengesteld dat de onderdelen zowel als lessenserie als los gebruikt kunnen worden; er zijn lessuggesties en opdrachten die de kinderen individueel of in groepsverband uitvoeren.

"Het pakket sluit helemaal aan bij de kerndoelen, en zeker bij burgerschapsvorming." (Evelien)

"We koppelen het aan leerdoelen omtrent veiligheid." (Patrick)

In Vlaanderen hebben leerkrachten de doelen geformuleerd in het kader van katholiek godsdienstonderwijs.

De leerkrachten hebben een vrije keuze, het is een open pakket waaruit onderdelen gebruikt kunnen worden. 'Lopend Vuurtje' is niet bedoeld als nieuw of extra vak.

"Met dit materiaal kun je je eigen balans vinden, je kunt zelf je gereedschap uitkiezen, het is vrij te gebruiken, niet een heel strak een gedetailleerd programma." (Patrick)

"Ik heb zelf werkbladen bij de wereldvredestmakers gemaakt, kinderen zoeken iets op op Wikipedia, en vertellen dan in de klas van wat ze gevonden hebben. We bekijken ook filmpjes op school tv." (Mira)

In de didactische aanpak vinden leerkrachten belangrijk: luisteren naar kinderen en hun ideeën serieus nemen, dichtbij henzelf beginnen, bezinnings- en rustmomenten inbouwen, bespreken 'wat kun jij doen?', maatschappelijke thema's bespreken.

"Het belangrijkste is dat je luistert naar kinderen, zij hebben hun ideeën over vrede en hoe zij een vreedzame wereld willen maken." (Evelien)

De leerkrachten zijn van mening dat de verschillende onderdelen van 'Lopend Vuurtje' zeer bruikbaar zijn, sommige leerkrachten hebben zelf het materiaal wat aangepast of zelf extra materiaal gemaakt.

Op welk moment gebruiken de leerkrachten het materiaal? Er zijn leerkrachten die elke week of elke dag een moment inbouwen voor 'Lopend Vuurtje', anderen gebruiken speciale momenten zoals de adventtijd of de mei-periode waarin WO II wordt herdacht.

De leerkrachten geven aan dat de kinderen enthousiast en positief reageren, geïnteresseerd zijn en thuis erover vertellen. Ze vragen de leerkracht om meer activiteiten of om een herhaling ervan.

"De kinderen zijn heel enthousiast. Ze praten er met elkaar over en ze vertellen het ook thuis aan hun ouders En zo komt het dat we ook op de ouderbijeenkomsten over Lopend Vuurtje praten." (Monique)

Aanbevelingen

Op basis van dit praktijkonderzoek worden de volgende aanbevelingen gedaan:

- Bij implementatie van en communicatie over Lopend Vuurtje is het aan te bevelen expliciet de aansluitende onderwijsdomeinen te noemen: sociaal emotionele competenties, een veilig schoolklimaat, democratisch burgerschapsvorming, morele ontwikkeling, kinderen in stressvolle situaties en vluchtelingkinderen, maatschappelijke thema's in de klas. Dit bevordert dat het programma niet als iets nieuws of iets extra's wordt ervaren, maar eerder als verdieping en aanvulling.

- Regionale werkgroepen Lopend Vuurtje of World Peace Flame kunnen scholen ondersteunen met gastlessen, workshops of bovenschoolse events. Dit ontlast leerkrachten die vaak al werkdruk ervaren en geeft hen tegelijkertijd nieuwe lessuggesties. Een voorbeeld hiervan is de werkgroep Wereldvredesvlam Twente. <http://www.wereldvredesvlamtwente.nl/>
- In opvangklassen van vluchtelingkinderen/asielzoekerskinderen heeft een dagelijks korte aandacht aan Lopend Vuurtje een positief effect: het versterkt de veiligheid en het welbevinden van de kinderen, als ook versterkt het een positief pedagogisch klimaat in de klas.
- Op basisscholen met een intensieve planning komt Lopend Vuurtje het best uit de verf in speciale projectweken, bijvoorbeeld rond de jaarlijkse vredesweek in september, rond de adventtijd of in de meiperiode waarin de Tweede Wereldoorlog wordt herdacht.

IN HET KORT: LOPEND VUURTJE

- sluit aan bij de onderwijsdomeinen sociaal emotionele competenties, een veilig schoolklimaat, democratisch burgerschapsvorming, morele ontwikkeling, kinderen in stressvolle situaties en vluchtelingkinderen, maatschappelijke thema's in de klas;
- versterkt en verdiept wat de school al doet;
- spreekt leerkrachten aan omdat kinderen zelf actief worden m.b.t. vrede;
- spreekt leerkrachten aan omdat het vrede en rust stimuleert in de klas en in ieder kind.

...voor mensen met een 'onderwijshart'!

BIJLAGEN

Bijlage 1

Vragenlijst leerkrachten- telefonisch interview

Leerkracht

Groep ...

School....

Werkzaam sinds .... maanden/jaren met Lopend Vuurtje

Algemeen

6. Wat versta jij onder vredesonderwijs?
7. Wat is voor jou het belang van vredesonderwijs?
8. Wat doe je in de klas / in de school om vrede te bevorderen?
9. Hoe maak je daarbij gebruik van het lespakket Lopend Vuurtje?
10. Gebruik je ook andere materialen? Zo ja welke?

Lopend Vuurtje

11. Wat vind je werkzaam / bruikbaar in Lopend Vuurtje?
12. Wat vind je minder bruikbaar?
Denk aan de toelichting per hoofdstuk, de opdrachten en lessuggesties.
13. Sluit de inhoud aan bij de reguliere onderwijsdoelen en – thema's? Zo ja welke? Hoe zie of merk je dat?
Denk aan: sociale vaardigheden, bestrijding van pesten, creatieve werkvormen, geschiedenis.
14. Heb je suggesties voor aanvulling of wijziging?

Reacties van kinderen

15. Welke reacties geven de kinderen bij het gebruik van Lopend Vuurtje? Wat merken kinderen op ?
16. Heb je reacties van kinderen beschikbaar bijvoorbeeld middels tekeningen, gedichten, foto's?

Tot slot

17. Wat heb jij nodig om je vredesonderwijs te versterken?
Denk aan: materiaal, contacten met anderen, workshops.
18. Welke tips heb jij voor leerkrachten die met Lopend Vuurtje gaan beginnen?

Bijlage 2

Voorbeeld van digitaal werkblad bij wereldvredestmakers

Ontwikkeld door Mira S in Antwerpen

Groep: ...

De mensen die de World Peace Flame bijeen hebben gebracht, zijn geïnspireerd door verschillende personen. Deze personen hebben hun omgeving en zelfs de wereldgeschiedenis beïnvloed door te leven en te werken vanuit hun hart. Jullie gaan op zoek naar informatie van zo'n Wereldvredestmaker en noteren die hieronder! (raadpleeg Wikipedia)

Naam: Mohandas K. Gandhi
 Geboorteplaats (land) en datum: ...
 Bijnaam: ...
 Betekenis van de bijnaam: ...
 Bekende uitspraak: ...

Vul aan : In september 1906, tijdens een bijeenkomst in [Johannesburg](#), introduceerde Gandhi de [satyagraha](#) (...) en zette hij zijn plannen om over te gaan tot ... protest uiteen.
 Datum overlijden: ...

Jullie gaan aan de klas iets vertellen over Gandhi. Bekijk eerst zelf het filmpje op www.schooltv.nl: Gandhi, 'symbool van de Indiase onafhankelijkheid', (4 min. 58 sec.)

Woorden die jullie misschien niet begrijpen; (kunnen jullie ze ook uitleggen aan de andere kinderen van de klas?):

icoon: iemand die veel invloed heeft op anderen

kolonisatie: wanneer mensen uit een land (hier Engeland) komen wonen, de baas spelen, winst maken, rijkdommen afnemen van een ander land (hier Indië), spreken we van kolonisatie.

onafhankelijkheid: wanneer een land of een deel van een land zelfstandig beslissingen mag nemen.

op gespannen voet leven: moeilijk met elkaar omgaan.

(teken op de achterzijde iets over Gandhi)

Bijlage 3

Literatuur

- Berg, B, van den (2014). Speelruimte voor dialoog en verbeelding. Basisschoolleerlingen maken kennis met religieuze verhalen. Gorinchem: Narratio.
- Chebab, M. (2016). Providing education opportunities for Syria's refugees. In: Early Childhood matters p 86-89. The Hague: Bernard van Leer Foundation.
- Keulen, A. van en E. Singer. (2012). Samen Verschillend. Pedagogisch kader diversiteit in kindercentra 0- 13 jaar. Amsterdam: Reed Business.
- Keulen, A. van (2014). Pedagogisch kader voor professionele netwerken in onderwijs en kinderopvang. Amsterdam: SWP.
- Keulen, A. van (2013). Denk groot doe klein. Kindercentra als democratische oefenplaats. Amsterdam: SWP.
- Kerndoelen Basisonderwijs (SLO, Ministerie van Onderwijs, Den Haag, 2006)
- Looman, B., M. de Jager, en B. Tuk (2013) Sociaal emotionele ontwikkeling in het primair onderwijs. Een doorlopende integrale aanpak. Utrecht: Pharos, Trimbos Instituut.
- Macksoud, M. Kinderen met oorlogservaringen. Handleiking voor leerkrachten en ouders. New York, Unicef, 1993.
- Mooren, T. en J. Bala. ((2016). Goed ouderschap in moeilijke tijden. Handleiding voor meergezinsgroepen met vluchtelingen. Utrecht: Pharos. Pels, T & M. de Gruijter (2005). Vluchtelingengezinnen: opvoeding en integratie. Assen: van Gorcum.
- Overveld, K. van. Kwaliteitskaart School aan zet. www.schoolaanzet.nl
- Pauw, L. (2013). Onderwijs en burgerschap: wat vermag de basisschool? Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Van Reybroeck, D. & T. D'Ansembourg (2017). Vrede kun je leren. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Wet op Primair onderwijs, artikel 8 lid 3' Bron <https://nl.wikipedia.org/wiki/Burgerschap>, geconsulteerd 16-05-2016.
- Winter, M. de (2011). Verbeter de wereld, begin bij de opvoeding. Vanachter de voordeur naar democratie en verbinding. Amsterdam: SWP.
- www.dreamweb.nu www.nji.nl/ [pesten](http://www.nvv.nl/)
- [www.nvv.nl.](http://www.nvv.nl/)
- www.samengoedvoorlater.nl
- www.schoolaanzet.nl
- www.stichtingvredesonderwijs.nl
- www.vreedzameschool.nl

Colofon

Auteur: Anke van Keulen, Bureau MUTANT

Bureau MUTANT is gespecialiseerd in onderzoek, methodiekontwikkeling en training in de sectoren onderwijs, zorg en kinderopvang. Anke van Keulen is sociaal pedagoog en schreef verschillende boeken, onder andere over jonge kinderen en democratisch burgerschap (Jonge burgers, 2013; Denk groot, doe klein, 2013), samenwerking tussen onderwijs en kinderopvang (2014), Utrechts kwaliteitskader voor het jonge kind (2013/2014), diversiteit in opvoedingsstijlen (2009), professionalisering in de lerende organisatie en lerende teams (2010). www.mutant.nl

Uitgever: Stichting World Peace Flame Foundation

www.worldpeaceflame.org
www.peace-education-in-action.nl

peace
education
in Action